

(p. 400); *ušpiltos* (p. 397) = *ušpiltos*; *vadovę* (p. 414) = *vadovę*; *atėjo* (p. 414) = *atėjo*; *tō·ks* (p. 430) = *tó·ks*; *lē.idž'u* (p. 457) = *lē.idž'u*; *púokštė* (néra žodyne); *pelčti* (p. 462) = *pelčti*; *acisę·zdavo* (p. 467) = *acisę·zdavu*; *ę·da* (p. 479) = *ę·da*; *žā·si·tez* (p. 484) = *ža·si·tez*; *rīedam* (p. 508) = *riēdam*; *pasiré·d'e.* (p. 532) = *pasiré·d'e.*; *kō·ta* (p. 543) = *kó·ta*; *atlé·kt* (p. 559) = *atlē·kt*; *reng'uōs'i* (p. 565) = *reŋ'g'ūos'i*; *pasiryžimas* (1) (p. 569) = (2); *rodýti* (p. 570) = *ródyti*, *ródę*; gal dar kas nepastebėta.

Klaidų šiame veikale tikrai sumažėjo, artėjame prie pavyzdingo mokslinio teksto: toks tarminis žodynas yra labai sunkus darbas, kurio neįveikė I tomo autoriai. Čia yra ir neapsižūrėjimo, ir kitokių klaidelų, todėl jas buvo galima lengvai nurodyti (rengiant spaudai) ir pataisyti.

Ar viskas priklauso tarmei, juk neapibrėžta savoka „tarmės žodis“, nors visą žodyno tomą lyg ir jungia apibrėžimas „paveldėtas žodis“. Ne tarmės žodžiai ir formos būty: *literātas* (p. 88), *sūlošiu* (=*sulošiù*) (p. 97); *neišmaiši·tu*. GRŠ = *neišmaiši·tu*. (odos, ten tokios metafonijos nebūna); *už blē·cvas* (p. 452); *daugumō* (=daugiausia) *rīnko·* [vežti] *tarná.uto·jus visiùs* JNK (p. 559) ir kt. Tai irgi nedaug, o nuorodos būtų labai pravarčios ir reikalinos.

Dabar lauksimė paskutinio šios šnekčių grupės, bendrinės kalbos pagrindo, viso turto. Trečiąjame tome reikėtų nurodyti ir kokias nemalonias kladas, netobulumus. Tarmių leksikos žodynų tinkamas sudarinėjimas, užrašymas yra be galo svarbus reikalas – tarmės ir senieji raštai yra didieji tautos kalbos turtai, rūpimi daugeliui indoeuropeistikos tyrinėtojų. Esama ir neišspręstų klausimų, pavyzdžiui, priebalsių grupės minkštumo reikalų: *m'ijkš'ti* ar kitaip, *al'ks'n'is* ar kitaip.

Vytautas Antanas Vitkauskas

Gauta 2005 06 09

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva

IRENA ERMANYTĖ

ANTONIMŲ ŽODYNAS

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003, xxiii + 584 p.,

ISBN 9986-668-52-2

Antonimų žodynas – ilgai trukusio ir daug išmanymo bei kruopštumo pareikalavusio darbo rezultatas. Jo autorė Irena Ermanytė – patyrusi žodyninkė, daugybę metų rašiusi ir redagavusi didiji *Lietuvių kalbos žodynų*, išleidusi mokyklinį *Lietuvių kalbos antonimų žodyną* (1985 m.), todėl visiškai galima pasitiketi ir jos lingvistiniai sągebėjimais, ir moksliniu sąžiningumu.

Recenzuojamasis žodynas priklauso specialiųjų žodynų tipui, nes Jame teikiami vieno tipo leksikos vienetai: poros ar grandinės tokų žodžių, kurių reikšmės diametraliai priešingos, t. y. antonimai. Išrinkus medžiagą iš viso daugiatomio *Lietuvių kalbos žodyno*, papildžius pavyzdžiais iš grožinės literatūros, publicistikos, šiame veikale stengtasi pateikti ir sisteminius, ir kontekstinius antonimus, aiškinti ir lietuvių bendrinės kalbos, ir tarmių, ir senųjų raštų faktus. Taigi prieš akis – didelės apimties leksikografinis darbas, kuriame galima rasti duomenų ne tik apie dabartinės lietuvių kalbos žodžių sisteminius ryšius, bet ir apie tam tikruose tekstuose susiformojančius priešybės santykius, vienaip ar kitaip veikiančius visą kalbos sistemą.

1. „Antonimų žodyno“ struktūra beveik tradicinė: pradžioje yra trys skyreliai („Ivadas“, „Žodyno sandara“ ir „Sutrumpinimai“), po jų eina pats žodyno korpusas, kuriame antonimai pateikiami lizdais, išdėstytais pagal vieno iš antonimų abécélę, o gale duodamas antonimų kilmés frazeologizmų sąrašas ir antonimų lizdų rodyklę.

Kad žodinas parašytas remiantis pakankamu teoriniu leksinės semantikos pagrindu, rodo „Ivado“ turinys. Čia argumentuotai išdėstyta, kas sudaro antonimą, kaip dvių priešybės narių, pagrindą, kas lemia šių žodžių priešybę (šaknis, darybos formantai ar kontekstas), kokie loginiai veiksnių antonimus sieja kalboje, kaip susidaro antonimais grindžiamos stilistinės figūros. Skaitant įvadą, kyla tik vienas klausimas – ar pats žodyno tekstas atskleidžia visus teorinėje dalyje postuluotus teiginius ir ar reikėjo žodyno įvade rašyti viską, kas žinoma jo autorei, apgynusiai daktaro disertaciją kaip tik apie antonimus. I ši klausimą tiksliai būtų galima atsakyti tik detaliai išanalizavus pačias antonimų poras ir jų vartoseną iliustruojančius pavyzdžius. Bet ir be atidesnio tyrimo kyla abejonių tam tikrų samprotavimų svarba šiam žodynui. Labai keistai čia suprantamos sąvokos „funkcija“ ir „išvestinumas“, siejantis tokias antonimų poras, kaip *ažitas – tólimas* (kelias), *áukštas – žemas* (medis), *gilùs – sekliùs* (ežeras) ar *aušrà – sutemà*, *gimti – mirti*, *uvertiùrà – finálas*. Visai aišku, kad abu šių priešybų nariai turi kažkokią bendrą turinio ypatybę, kurios vienas narys turi daugiau, kitas – mažiau, kad ta bendra turinio ypatybė leidžia sujungti žodžius į tam tikro tipo leksines semantines paradigmą, bet kuo čia dėta funkcija ir kaip su ja siejasi „išvestinumas“? Taip pat abejotina, ar žodyne kaip nors gali būti atspindėta intonacijos įtaka semantiniams antonimų poros santykui. Taigi iš esmės gerai argumentuotame teoriniame žodyno įvade galėtų būti kiek tikslingiau formuluoti teiginiai, vertinti leksikografijai, o ne apskritai pamastymams apie antonimus.

„Žodyno sandaros“ skyriuje paaškinta, kaip išdėstyta medžiaga. Šis skyrius gana fragmentiškas, duomenų pateikimo principai tame nėra kaip reikiant išdėstyti. Pavyzdžiuui, čia tėra pasakytą, kaip pateikiama veiksmažodžių antonimų antrojo nario sinoniminė eilė (pirmiausia rašomas veiksmažodis be priešdėlio, o po jo pagal abécélę surašomi priešdėliniai veiksmažodžiai), bet nieko neužsimenama apie kitų kalbos dalijų sinoniminių eilių pateikimą; nurodyta, kad antonimų reikšmes vengiama aiškinti sinonimais, bet visai neaišku, kaip tos reikšmės aiškinamos – ar aiškinimai iš kur nors paimti, ar sukurti pačios autorės. Šiame skyriuje apibrėžta, kas sudaro antonimų poras, nurodoma, kaip jos numeruojamos. Bet, vos pradėjus žiūrinėti paties žodyno tekstą, paaškėja, kad tikrai abejotinas antonimų porų numeravimas petitiniaiš spaudmenimis, o reikšmių – pajuodintais. Pirmiausia, kyla tam tikrų vizualinių sunkumų, be to, atrodo, kad reikšmių skyrimas yra svarbesnis už pačių antonimų porų skyrimą. Petito skaičiukais prieš antraštinį žodį kartais numeruojama ne tik ta pačia reikšme vartojamo žodžio, t. y. tos pačios leksemos, pora (a), bet ir kita reikšme vartojamas tas pats žodis (jau kita leksema), sudarantis antonimų porą su kitu žodžiu (b). Toks vienodas ne to paties tipo faktų pateikimas įneša nereikalingos painiavos ir tampa galvosūkiu vartotojams. Plg.:

- a) 1 **glóstytı švelniai braukti ranka – kándžioti skaudinti, žeisti dantimis**
- 2 **glóstytı švelniai braukti ranka – mùšti, šerti smūgiais kelti skausmą**
- 3 **glóstytı švelniai braukti ranka – pèsti skaudinti raunant plaukus**
- b) 1 **ramùs kuris neteikia permanentų – audrìngas kuris neramus, permaningas**
- 2 **ramùs kuris negreit susierzina, supyksta – irzlıùs kuris greit susierzina**
- 3 **ramùs kuris taikingas, be kraugo praliejimo – krùvinas kuris susijęs su kraugo praliejimu**

Toks antonimų porų numeravimas ypač kladina, kai pirmasis poros žodis daugiareikšmis ir kai kiekvienai leksemui randama keletas antonimų; tada taip ir neaišku, kas tuo skaitmeniu žymima – ar antonimų pora, ar leksema. Pavyzdžiui, pateikiant būdvardžio *gyvas* antonimus, pažymėti penki numeriai, bet kas jais sužymėta – ar tik penkios antonimų poros? O gal žodyno autorei atrodo, kad šis būdvardis vienareikšmis, jei jo reikšmės nesunumeruotos pajuodintais spaudmenimis, kaip tai padaryta kituose straipsniuose:

- 1 **gývas** kuris turi gyvybę – **marùs** kuris turi mirti, mirtingas
  - 2 **gývas** kuris turi gyvybę – **mírës, numírës** kuris neturi gyvybës
  - 3 **gývas** kuriame vyksta organiniai procesai – **negývas** kuriame nevyksta organiniai procesai
  - 4 **gývas** kuris judrus, žvalus – **lëtas, romùs** kuris palengva juda, neskuba
  - 5 **gývas** kuris aktyviai reiškiasi – **sustìngës** kuris pasyvus, vangiai reiškiasi
ir plg.:
- 1 **skýtas** kuris turi ypatybę tekėti – **kíetas** kuris atsparus lenkimui
  - 2 **skýtas** 1. kuris turi daug vandens – **tiřtas** 1. kuris turi mažai vandens
2. kuris gerai teka – 2. kuris silpnai teka
3. kuris tarpais, retai išaugęs – 3. kuris be tarpu, tankus

Kai kur porų numeravimas apskritai kelia klausimų dėl antonimų pateikimo sekos. Pavyzdžiui, neaišku, kokiais sumetimais kai kurios poros numeruoamos pradedant nuo perkeltinių reikšmių:

- 1 **pakilimas** prk. *dvasinis sustipréjimas* – **deprèsija, išsekimas** prk. *dvasinis nusilpimas*
- 2 **pakilimas** prk. *dvasinis sustipréjimas* – **núopolis** prk. ryškus *dvasinis sumenkimas*
- 3 **pakilimas** *atitrukimas nuo paviršiaus* – **nusileidimas** *paviršiaus pasiekimas lëkus*
- 4 **pakilimas** *lygio paaukštëjimas* – **nuslūgimas** *lygio pažemëjimas*
- 5 **pakilimas** *geresnių rezultatų gavimas* – **núosmukis** *blogesnių rezultatų gavimas*

Pasitaiko ir visai nereikalingo numeravimo, matyt, praziūrėta redaguoojant, pvz.: 1 **apréikšti** (o kur 2?).

2. Vertinant žodyno turinį, pirmiausia svarbu nustatyti, ar recenzuoamojo darbo apimtis bei užmojai atitinka dabartinę kalbos būklę. Todėl reikėtų šį bei tą pasakyti apie medžiagos žodynui atranką. Ivade rašoma, kad medžiaga rinkta iš gyvosios kalbos, LKŽ I–XX tomų, lietuvių literatūros klasiką, įvairių raštų ir periodikos. Galima tik pagirti žodyno autorę už surastus bei susistemintus kalbos faktus ir jų iliustracijas, nes tokį darbą atliliki daug kruopštumo ir išmanymo. Ir vis dėlto klausimų dėl antraštiniai žodžiai atrankos kyla ne taip jau mažai. Vienas iš jų kad ir toks: kodėl šiaisiai laikais rengiant žodyną nesinaudota tekstyno duomenimis, kodėl nepa-rinkta pastarųjų dešimtmečių naujažodžių, o įtrauktos itin retos tarmybės (*magùs, momà, totà, šapara?, skirmòs, senýkšcias – dabarýkšcias, nušilti – nušáliti*), visiški okazionalizmai (*aukštùkas* ir *žemùkas, kâbis* ir *nelâbis, kušančiâsis* ir *slinkâsis, pardôsas, parduôksnè, parduôlé* ir *pirksné*), niekuo iš esmės nesiskiriantys tą pačią žodžių variantai (šalia *aukštyn* teikiami dažniausiai tarminiai *aukštý, aukštýna, aukštýnai, aukštýnui, aukštýnuo*)? Nelabai suprantama, kodėl antraštiniais žodžiais teikiamas ir atskiromis antonimų poromis laikomas negimininės būdvardžių formos, kai šalia pateikiami visai tos pačios reikšmės gimininiai būdvardžiai (regis, čia pažeidžiamos žodžio ir jo formų ribų taisyklės). Arba vėl: kodėl i žodyną kaip antraštiniai vieni potenciniai dariniai įtraukiama, o kiti ignoruojami? Pavyzdžiui, jideti būdvardžiai *ankstókas – vélókas*, o lygiai tos pačios darybos žodžių *gerókas – blogókas, jaunókas – senókas* jau nėra; įtrauktas tik vienas kitas būdvardinis ar veiksmažodinis abstraktas, pvz.: *lankstùmas – inertîškù-*

mas; linksmumas – liūdnumas; ilgadieniškumas – trumpadieniškumas; išaukštinimas – nužeminimas, pažeminimas; kėlimas – gulimas ir dar vienas kitas. Bet kam juos apskritai dėti, kai šalia duodami visai tos pačios reikšmės jų pamatiniai žodžiai? Juk, atrodo, visiems gerai žinoma leksikografinė praktika nekelti antraštiniais žodžiais reguliariųjų mutacinių vadinimų, t. y. tokį, kurie tik pereina į kitą kalbos dalies grupę, bet išlaiko tą pačią ypatybę ar veiksmo reikšmę. Neaiškūs autorės motyvai teikti antraštiniais ir tokius priešdėlinius vadinimus, kurie nuo veiksmažodžių be priešdėlių skiriasi tik veikslo reikšme, pvz.: *papilnēti – patuštēti, paplatēti – susiaurēti, paplātinti – pasiaūrinti, susiaūrinti* (argi šiai atvejai neužtektų nepriešdėlinių veiksmažodžių priešpriesos?). Vargu ar reikia imti antraštiniais tokius žodžius, kurie laikomi kalbos klaidomis, pvz.: *atidaryti* ‘atmerkti (akis), *kūdas, kudlotas*’ ir kt.

Vertinant pateiktasias antonimų poras, kyla ir vienas principinis klausimas, jau seniai diskutuojamas leksikologijos teoretikų: kada priešingą reikšmę igyja žodžiai su neiginiu? Įvade šis klausimas nėra svarstomas, o antonimų poros, kuriose antrasis žodis yra pirmojo variantas su neiginiu, problemos išspręsti nepadeda, pvz.: *spausdintas – nespausdintas* (kodėl ne *rankraštinis?*), *täktiškas – netäktiškas* (kodėl neužtenka *akiplėšiškas, įžūlus, šiurkštus?*). Tokie pasvarstymai ir autorės pozicijos aiškus išsakymas padėtų ne tik leksikologijos tyrėjams, bet ir žodyno vartotojams.

3. Žodyno autorė parodė puikią kalbininkės nuovoką, ieškodama antonimų atitikmenų. Ji atskleidė, kad lietuvių kalboje esama tokį žodžių, kurie dėl savo reikšmių gausumo, kontekstų įvairumo gali sudaryti daugybę antonimų porų (pvz.: *dárbas* sudaro aštuonias, *džiaūgsmas* – vienuolika, *kálnas* – trylika, *kélti* – septynias, *kélti* – devynias, *viršiné* – šešias poras ir t. t.). Dauguma antonimų porų iliustruojama sakiniais, iš kurių ryškėja ir sisteminis, ir atsitiktinis priešybų santykis, atskleidžia stilistinių figūrų, grindžiamų antonimais, įvairovę. Ypač įdomūs tie pavyzdžiai, kurie rodo, kad antonimiškos gali būti net tų pačių žodžių reikšmės, pvz.: *brékšti* gali reikšti ir ‘temti’, ir ‘aušti’; *čiáupti* – ‘atverti burną’ ir ‘užverti burną’; *atrasti* – ‘ritant priartinti’ ir ‘ritant pašalinti’; *išgárbinti* – ‘išgirti, išaukštinti’ ir ‘iškeikti, pažeminti’; *kásti* – ‘daryti duobę’ ir ‘naikinti duobę’. Taigi žodyno straipsniai rodo dideles mūsų kalbos išgales nusakyti sudėtingus priešybinių santykius.

Didelės apimties žodyne vis dėlto neretai pasitaiko tam tikrų turėtos medžiagos sisteminimo trūkumų. Juos, pavYZDŽIUI, rodo kai kur ne visai pamatuotai parinkti antonimų poros nariai: a) neatitinka deklaruojamos antonimo sampratos, kai antonimiškai sugretinami ne tai pačiai kalbos daliai priklausantys žodžiai: *apsirengės – nuogálius, išlaisvintásis – vérgas, išmintingas – neišmánélis, laisvásis – vérgas, lobíngas – elgeta, teisús – apgavíkas* ir kt.; b) abejotina, ar galima antonimais laikyti tos pačios kalbos dalias žodžius, bet priklausančius ne tiems patiem semantišiams tipams, pavYZDŽIUI, veiksmažodžius, kurių vienos reiškia aktyvų veiksmą, o kitas – savaiminį vyksmą ar net būseną: *jisispáusti – išspráusti; gyvénti – nusizúdýti*; arba prieveiksmius, kurių vienos reiškia vietą, o kitas kryptį: *namō – svetuř* (*Kelias savaites svetur prabuvęs namo grížo*); kas kita būtų *namič – svetuř*; c) kartais antraštiniam žodžiui parenkami atsitiktiniai poros nariai (gal dėl to, kad rastas tik toks iliustracinis pavYZDŽIUS?), o iš akių išleidžiami galimi daug tikslesni antonimai, pvz.: *atlaikýti* antonimu parinktas *mùsti*, o kur *spáusti, slégti*(?); kaip *ateívio, atvýkélio* antonimai nurodomi tik *išeívus, išvýkélis*, o kur *čiábuvis, viétinis, saviškis*(?); *atlapótas* antonimas esą yra tik *uzdaras* (o jei būtų kalbama apie atlapotą apsiaustą?); kodėl žodžio *bálymas* nurodytas tik vieną antonimas *júodymas*, o kur *trynýs*? Rastas tik vieną, ir tas keistokas, antonimas bûdvardžiui *paténkintas*, o bûtent – *píktas* (– *Pats duok, – sušvebleno Damulé, daugiau patenkin-*

*ta negu pikta), bet argi nebūtų ryškessnis šio žodžio priešybės santykis su dalyviais nusivylęs, paniūrės, prk. surūgės? Daiktavardžiu *kvāpas* parinkti bent keli antonimai: *dvōkas, smārdas, smárve;* bet juk *kvāpas* toli gražu ne visada reiškia maloną kvepėjimą, paprastai šiuo žodžiu nusakoma bendroji medžiagos ypatybė veikti uoslę (*kvapas gali būti ir malonus, ir nemalonus*), o ir žodyno sakiny visai nerodo, kad nurodyti žodžiai antonimiški *kvapui* (*Ir bus smardas vietoje gero (!) kvapo*). Suprantama, kad parinktų antonimų kiek labai ribojo turimi sakiniai (autorė stengėsi teikti tuos sakinius, kuriuose būtų abu priešybės nariai), bet negi geriau, kad vartotojas žodyne rastų tik tuos antonimus, kurie pasitaikė autorei po ranka, o negalėtų rasti visiems gerai žinomų žodžių porų? Todėl gaila, kad nurodytos tik dvi *laiméti* poros: *laiméti – pralaiméti* ir *laiméti – prarasti*, o kur *laiméti – pralosti, laiméti – nepavýkti, laiméti – prakišti?* Nurodytas tik vienas antonimiškas veiksmažodžio *žudýti* žodis *gimdyti*, o jo sinonimui *užmušti* jau randamas visai kitoks antonimas – *pasigailéti*; tai ar *pasigailéti* negali būti *žudýti* antonimas ir atvirkščiai? Šio tipo netikslumą esama tikrai nemaža (plg. dar: *téisinis – beteisis, tiktini – neigtis, užkláusti – atkirsti*). Visi tokie netikslumai verčia abejoti, ar teisinga žodyno autorės pozicija parinkti antonimus labiau remiantis atsitiktiniais tekstais negu sisteminiais žodžių rýsiais.*

Žodyno tekste iš tiesų pateikta nemaža porų, kurios jokiu būdu néra sisteminiai antonimai ir tarp kurių kalbos sistemoje yra susiklostę visai ne antoniminiai, o hiponiminiai ar ekvoniminiai santykiai, pvz.: *dainà – raudà, úošvè – úošvis, 2 lāpas – spyglys, tekéti – vèsti, váglyti – gérti, brólis – sesuō, tévas – mómina* ir pan. Suprantama, tokie žodžiai gali tapti kontekstiniais antonimais, bet pateikti pavyzdžiai tokio antonimiškumo nerodo (*Tévq ir motinq gyvq turis; Tik darnus tévo ir motinos aukléjimas gali pakreipti vaikus norima linkme; Valgydamas, gerdamas skaninos, t. y. sako, kad skanu jam; Jis iškelé jiems vaišes – jie valgē ir gére*) arba verčia suabejoti nurodytos poros antonimiškumu, pvz.: *1 stovéti – griūti (Ne braškantis griūva, o stovintis); sunku ižiūréti antonimišką santykį ir tarp veiksmažodžių sakýti ir girdéti* (plg. *Aš girdéjau danguje galinga balsą, sakantj*). Kai kurios poros visai neiliustruojamos pavyzdžiais, o tai dar labiau trukdo jų narius suvokti kaip antonimus, pvz.: *dýgti – īrti, dýgti – nýkti, eròtiškas – platiškas, gaminti – naudotí, gařsinti – tyléti, gaubti – skësti, skleisti; išanalizúoti – susintètinti, léistis – stìngti* ir t. t. Kartais, atvirkščiai, pasitaiko straipsniu, perkrautu neinformatyvi iliustracinių pavyzdžių (žr. straipsnus *aktyvùs – pasyvùs, ankstù – velai, artéti – toliti, aukštyn – žemyn, báltas – júodas, čià – teñ ir kt.*).

4. Žodyno turinio vertę didele dalimi lemia semantiniai žodyno straipsnių duomenys. Naudojimasi šiuo žodynu labai palengvina čia teikiami antonimų reikšmių ar jų atspalvių aiškinimai. Autorė pateikia ne išsamias reikšmių definicijas, bet trumpus jų paaiškinimus, kurių, beje, visiškai pakanka, kad vartotojas nesunkiai galėtų identifikuoti abiejų antonimų poros narių semantiką. Gaila, kad niekur néra plačiau paaiškinta reikšmių aiškinimų teikimo metodika, autorės pasirinktos metakalbos požymiai. Ir vis dėlto gerai matyti kryptingos autorės pastangos įprastus, daugiausia iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* paimtus aiškinimus sisteminti (pvz., to paties gramatinio tipo ar leksinės semantinės grupės žodžių reikšmėms stengiamasi duoti vienodo modelio aiškinimus), kurti savus (ypač perkeltinių ar simbolinių reikšmių) apibréžimus. Taigi vartotojų naudai atlirkas tikrai didelis darbas. Žinoma, negalima nepastebėti, kad kai kur jis néra iki galio pavykės.

Net ir atrankinis vertinimas leido pastebėti netikslių reikšmės aiškinimų, kurie arba leidžia prikurti pernelyg daug antonimų porų, arba trukdo nurodyti tikrus antonimus. Pavyzdžiu, neaišku, kokiui pagrindu į atskirus straipsnus išskaidyti *dainuoti – veřkti* ir *dainuoti – raudotí; dosnùs*

– *gobšūs* ir *dosnūs* – *spulūs*; ar pakanka kiek kitokių pačios autorės sukurtų sinonimų reikšmės aiškinimų, kad būtų galima kalbėti apie kelias antonimų poras? Visai be reikalo skiriamos dvi poros *apsistoti* ‘kur nors sustoti, rasti užeigą’ – *išvýkti* ir *apsistoti* ‘kur nors sustoti, rasti užeigą’ – *pasitráukti*; menkai tesiskiriantys reikšmių aiškinimai (*išvýkti* reikšmė paaiškinta ‘leistis į keliонę, nukeliauti’, o *pasitráukti* – ‘nuvykti, nukeliauti’) tikrai neturėtų leisti taip daryti. Mūslė užmena daiktavardžių *atokaita*, *saulékaita* reikšmių aiškinimai bei nurodyti jų antonimai. Pirmasis žodis paaikištintas kaip ‘vieta priešais saulę’, o antrasis taip, tarsi juo būtų pavadinta pirmojo rūšinė savoka ‘saulės atokaita’; ir nors pirmojo žodžio semantinė apimtis daug platesnė, jam randamas tik vienas antonimas *pavésis*, o antrajam – net trys: *pavésis*, *pauksmė* ir *ūksmė*.

Kartais visai tos pačios reikšmės aprašomos kitokiais žodžiais, o tai labai trukdo skaitytojui suvokti teikiamų antonimų santykį su pirmuoju žodžiu, pvz.: pirmoje poroje su *gržti*, *sugržti* veiksmažodis *nueiti* aiškinamas ‘pėsciam kur nors nuvykti’, o poroje su *pareiti* jau kitaip: ‘žingsniuojant pasitraukti šalin’. Ar tokie aiškinimai pagriesti? Ar aiškinimo žodžiai iš tiesų atskleidžia kitokias reikšmes? Ar pirmąją porą iliustruojantis sakiny *Melagiui platus keliais nueiti, bet siauras sugržti* negali būti pakeistas *Melagiui platus keliais nueiti, bet siauras pareiti*? Argi jau tikrai taip skiriiasi *nueiti* reikšmės, kad jas reikia aiškinti visai skirtingai?

Tikrai reikia pagirti autorę, kad ji vengia reikšmes aiškinti tik sinonimais. Galima paminėti vos vieną kitą aiškinimą, kurį būtų galima pakeisti įtikinamesniu, pvz.: *įsimini* ‘įsidėmēti’, *pamiršti* ‘neįsidėmēti’, *žvalus* ‘gyvas, vikrus’, *gývas* ‘judrus, žvalus’.

Vienur kitur abejonių sukelia autorės požiūris į perkeltines reikšmes. Néra aišku, ar jas nusakant laikomasi istorinio požiūrio (laikyti perkeltinėmis bet kurias motyvuotąsias reikšmes), ar sinchroninio (perkeltinėmis laikyti tik tas, kurios turi papildomą konotaciją atspalvi). Tokių abejonių kyla suradus pažymas prk. ties daiktavardžio *naujōkas* reikšme ‘tik pradedantis kurį darbą žmogus’, ties būdvardžių *vaisiñgas* ir *bevaísis* reikšmėmis ‘kuris duoda gerų rezultatų’ ir ‘kuris neduoda rezultatų’, ties veiksmažodžių *kairéti* ir *dešinéti* reikšmėmis ‘darytis kairiųjų pažiūrų’ ir ‘darytis dešiniųjų pažiūrų’. Kadangi aiškiai perkeltinėmis reikšmėmis vartojami ir simbolinę priesybę reiškiantys žodžiai pažymėti specialiu ženklu (taškeliu pirmojo antonimų poros nario dešinėje), pažymų prk. reikalingumu apskritai galima suabejoti. Bet jeigu jos yra, visai negerai, kad taip pažymėtos reikšmės kai kur paliktos be iliustracinių pavyzdžių, pvz.: *minkštas* prk. ‘kuris gaisestingas, jautrus’ – *kietas* prk. ‘kuris negaisestingas, šiurkštus’.

Labai apmaudu, kad viename kitame reikšmės aiškinime pasitaiko kalbos klaidų: *ilginimas* ‘darymas ilgesniu (= ilgesnio) erdvės atžvilgiu’, *truñpinimas* ‘darymas trumpesniu (= trumpesnio) erdvės atžvilgiu’; *ilgumas* ‘buvimas ilgesniu (= ilgesniams) už ką nors erdvės atžvilgiu’, *trumpumas* ‘buvimas trumpesniu (= trumpesniams) už ką nors erdvės atžvilgiu’.

5. Kadangi žodynui medžiaga rinkta ne tik iš leksikografinių darbų, bet ir iš įvairių raštų, iji pateko šiek tiek terminų, šalia kurių, kaip ir įprasta, pažyméta vartojimo sritis. Tačiau vienur kitur termininių pažymų, deja, trūksta, pvz.: nepažymėti ekonomikos, finansų terminai *aktývas* – *pasývas* (nors paaiškinta, kad ši pora, vartojama kita reikšme, priklauso kalbotyros sričiai); neuurodyta, kad terminai *stačiastilbis* – *gulsčiastilbis*, *stačiavárpis* – *lenktavárpis* yra botanikos, *dažnìnis* – *kartìnis* – kalbotyros, o *integróti* – *diferencijuoti* matematikos terminai. Galbūt manyta, jog dvi pastarosios poros vartojamos ne tik kalbotyroje ir matematikoje? Bet kodėl tada jų reikšmės paaiškintos kaip termininės?

6. Nedidelę žodyno dalį sudaro skyrius „Antonimų kilmės frazeologizmai“. Pateiktas sąrašas ir iliustraciniai supažindinai su vienu iš galimų frazeologinių junginių tipu. Šių frazeo-

logizmų komponentai yra praradę savo iprastas leksines reikšmes, tad ir jų antonimiškumas čia nėra išlaikytas, t. y. formaliai į frazeologizmo sudėtį įeina antonimų pora, bet priešybės ji nerodo, nes paklūsta bendrai junginio reikšmei, pvz.: *nei pakartas nei paleistas* ‘apie padėti be išeities’, *ir vilkas sotus, ir avis sveika* ‘interesai suderinami’, *vienas pirštas burnoje, kitas uodegoje* ‘apie sunkiai besiverčiantį’ ir kt. Skyrelis neilgas, bet gali būti naudingas lietuvių kalbos frazeologijos tyréjams, kurie vienoje vietoje ras to paties struktūrinio tipo pastoviuosius žodžių junginius.

Bendrą leksikografinį lygi gerina „Antonimų lizdų rodyklė“. Joje tiksliai nurodyta, kuriame žodyno puslapje kokia antonimų pora galima rasti. Pirmuoju rodyklės žodžiu eina visi iš eilės antonimų poros nariai, surašyti abécélės tvarka, todėl žodyne lengva rasti kiekvieno iš jų duomenis, kurie pačiam korpuse gali būti ir gerokai išblaškyti.

Žodyno įforminimas paprastas ir suprantamas (išskyrus minėtus numeravimo nesklandumus), iš esmės atitinka šiuolaikinės leksikografijos reikalavimus.

Recenzijoje išsakyti priekaištai rodo, kaip sunku parengti gerą didelės apimties žodyną, kokio leksikologijos ir leksinės semantikos problemų išmanymo ir atidumo toks darbas reikalauja iš kalbininko. Irena Ermanyte – puiki savo srities specialistė, nors tokiam didžiuliame darbe ir jai buvo sunku išvengti klaidų, netikslumų. Tačiau jos veikalu *Antonimų žodynas* galima nuoširdžiai pasidžiaugti. Tai tikrai vertingas lietuvių kalbos leksikografijos darbas. Jis remiasi rimtomis autorės teorinėmis studijomis ir teikia įdomių lietuvių leksikos faktų. Naudingas jis bus ir būsi miems žodžių semantinių ryšių tyréjams, ir visiems, kuriems įdomus ir atrodo vertingas lietuvių kalbos savitumas.

Evalda Jakaitienė
Lietuvių kalbos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, 01122 Vilnius, Lietuva

Gauta 2004 12 02